Деконструкція Тмутороканського міту

Державні ідеології часто створюють легітимізуючі історичні міти з випадкових фактів минулого, перетворюючи фрагментарні дані на фундамент власної величі. Одним із найбільш стійких та політизованих прикладів цієї маніпуляції є так зване Тмутороканське князівство.

Коли наприкінці XVIII століття російська імперія анексувала Кримське ханство, її очільникам гостро забракло глибокого коріння на завойованих землях. Його поспіхом знайшли на Тамані. Імперські та пізніші совєтські наративи перетворили цей складний прикордонний вузол на "споконвічно російську землю", яка нібито забезпечувала контроль Русі над Причорномор'ям.

В уяві ідеологів Тмуторокань стала повноцінним суб'єктом руської державности, де у середземноморський ландшафт штучно вписали дерев'яні тереми та суздальські маківки церков.

Ця конструкція виявилася настільки живучою, що без критичного переосмислення перекочувала в українську історіографію та шкільні підручники, де Тмуторокань досі механічно зображають як типове руське князівство. Проте для нашого націотворення цей регіон ніколи не був наріжним чи сакральним. Це не свідома позиція, а звичайна інерція: навчальні програми досі копіюють старі шаблони.

Насправді Таматарха була не органічною частиною Русі, а складним, багатошаровим візантійсько-хозарським етнополітичним вузлом. Періодична поява там окремих князів з династії Володимировичів (Рюриковичів) була лише коротким епізодом військової присутності, який не змінив характеру регіону.

Підвалини міту: Тмутороканський камінь

Наріжним каменем усієї концепції руської Тмуторокані на Тамані є мармурова плита з кириличним написом, знайдена 1792 року. Напис стверджує, що в 1068 році князь Гліб виміряв відстань по льоду “від Тмуторокані до Корчева” — так у тексті названо Кєрич (Керч). Цей артефакт з’явився в надзвичайно зручний для російської імперії момент — одразу після анексії Криму та Тамані, коли єкатєрина II гостро потребувала історичних доказів права власності на ці землі.

> *Дослідники із самого початку сумнівалися в автентичності каменя через підозрілі обставини його знахідки. Першим цей скепсис висловив академік Петер-Симон Паллас.*

Ці підозри підсилювала й постать Алєксєя Мусіна-Пушкіна, який першим опублікував текст — цей колекціонер неодноразово брав участь у створенні чи редагуванні історичних джерел відповідно до тогочасних політичних потреб царату.

У XX столітті науковий аналіз критично підірвав довіру до артефакту. Дослідник Олександр Спіцин прямо назвав цей напис патріотичною підробкою. 1940 року французький вчений-славіст Андре Мазон у своїй праці також доводив, що Тмутороканський камінь був лише майстерною містифікацією.

> *Камінь викликає сумніви й через мовні аномалії: напис не відповідає нормам XI століття. У тексті дивно змішані різні типи письма, що абсолютно не властиво тогочасним пам'яткам.*

Апологети автентичності каменя (переважно представники совєтської історіографії, як-от Борис Рибаков та Альбіна Мединцева) спираються на те, що текст висічений на справжній античній мармуровій стелі, а форма літер і зазначена відстань у сажнях збігаються з реаліями XI століття.

Проте ці аргументи не рятують імперський міт. Навіть якщо визнати камінь справжнім, він фіксує не існування руського князівства, а лише одиничний акт вимірювання відстані між двома пунктами по різні боки протоки.

Проблема локалізації: Тмуторокань — це Таматарха?

Офіційна версія міцно пов'язує літописне місто з Таматархою. Цей давній центр виник на фундаменті античної Гермонасси, яку греки заснували ще у VI столітті до н. е. У хозарський період місто отримало назву Самкерць та Тумен-Тархан. Похідною від хозарської вважають і візантійську назву Таматарха.

> *Проте ані європейські хроніки, ані арабські чи візантійські літописи XI-XII століть взагалі нічого не згадують про існування руського князівства на березі Азова.*

Головний парадокс криється в літописному “Списку руських міст далеких та близьких” кінця XIV століття. Цей документ дає підстави низці дослідників (зокрема Спіцину) шукати топонімічні сліди міста далеко на півночі — на лівобережжі Дніпра, розміщуючи його на річці Десна між Мирославицями та Остречським городом.

Ранні дослідники шукали місто в абсолютно несумісних регіонах. Татищев припускав, що воно містилося біля Рязані, Болтин — у верхів'ях Ворскли, Щербатов поміщав його в район Азова, а Лизлов та Ричков взагалі відсували координати до дельти Волги біля Астрахані. Топонімічні сліди знаходили навіть на Берестейщині на території сучасної Білорусі, де у XIX столітті існувало село Торокань.

Така колосальна розбіжність у версіях — від білоруських та чернігівських лісів до каспійських степів — доводить, що до 1792 року Тмуторокань залишалася для дослідників літописним фантомом без чітких координат. Лише “вчасна” знахідка каменя обірвала наукову дискусію. Літописне місто безальтернативно прив'язали до Тамані, щоб виправдати

загарбницьку політику єкатєріни II, попри цілий ряд невідповідностей.

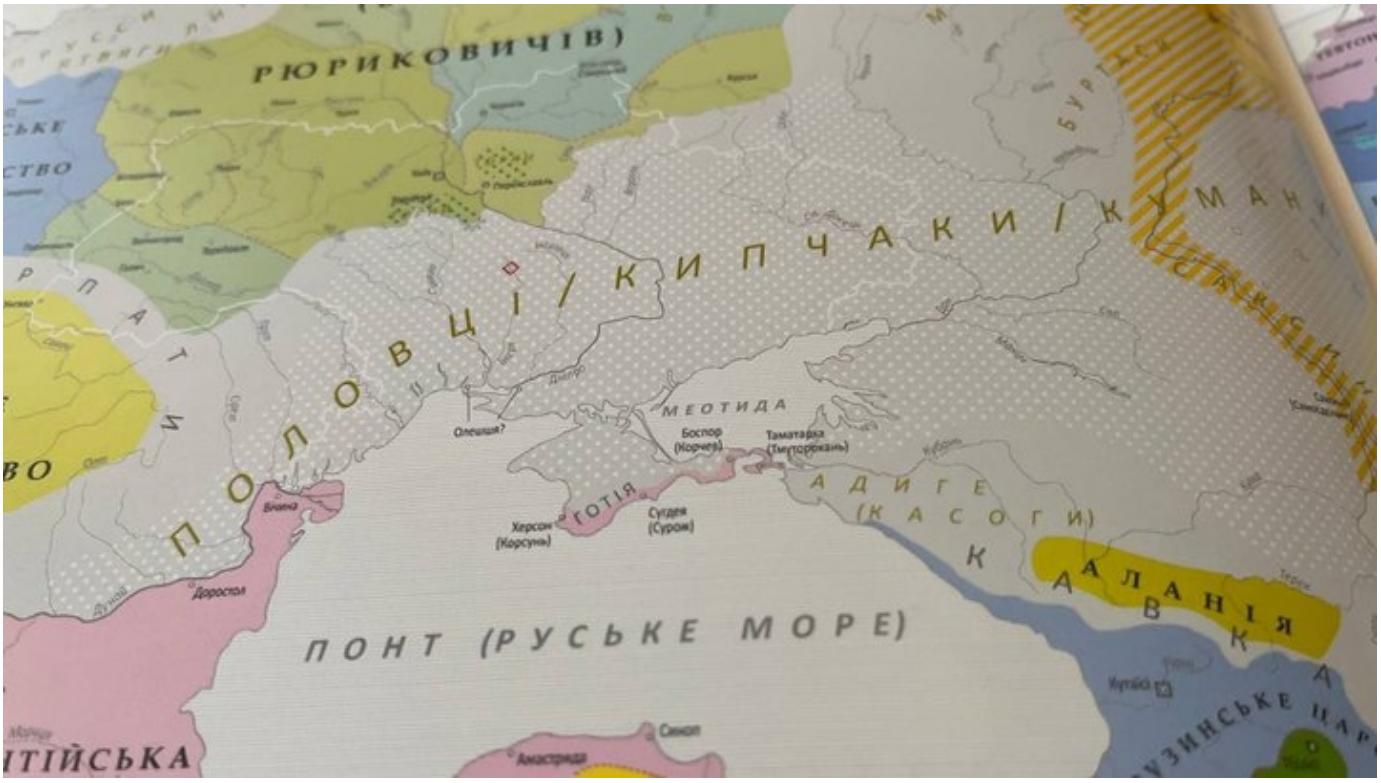

Літописи описують пересування князів до Тмуторокані як занадто швидке для того часу. Але якщо Тмуторокань — це Таматарха, то вона була відрізана від Києва сотнями кілометрів небезпечного степу, що робило її фактично островом у ворожому оточенні. Південно-східні кордони Русі того часу проходили по річці Псел у межах сучасних Сумської та Полтавської областей. Території південніше (Ворскла, Оріль, Самара) та шлях до Дону та Азовського моря надійно контролювали кочовики. Без дозволу половецьких каганів управляти цими землями було просто неможливо.

Морський шлях теж був майже неможливим. У ті часи кораблі плавали лише вздовж берегів, і шлях із Дніпра уздовж Криму до Тамані не мав необхідних ремонтних та продовольчих баз. На додачу, у X-XI століттях дельта Кубані була системою островів.

> *“Князівство” на островах без власного флоту — це стратегічний нонсенс, адже руського флоту на Азові після Святослава джерела не фіксують.*

Поодинокі спроби шукати літописне місто в абсолютно інших регіонах тривають досі. Йдеться, зокрема, про дунайську версію та її зв'язок із болгарським Тутраканом (у IX-X століттях — Тмуторкан), де князь Святослав прагнув закріпитися під час балканських походів. Проте ця версія створює непереборні суперечності з іншими літописними згадками, зокрема про кавказькі походи Мстислава проти касогів (адигів), тому в академічних колах вона залишається маргінальною.

Врешті-решт більшість сучасних науковців визнають, що принаймні частина згадок літописної Тмуторокані — це дійсно про Таматарху на Тамані. Більшість інших версій варто визнати блуканням ранніх істориків у темряві через брак джерел.

Візантійська територія чи руське князівство?

Тмутороканський міт стверджує, що на берегах Азова тривалий час правили представники династії Володимировичів, а сама територія діяла як повноцінне “Тмутороканське князівство” — стійкий політичний організм у складі Русі. Проте Таматарха виникла як елліністична Гермонасса, згодом стала ключовим центром Хозарського каганату, і на момент появи руських військових дружин міцно зберігала свою візантійську культурну та правову основу.

Після розгрому каганату Святославом у 965 році політична структура міста не зникла, а лише змінилася. Населення та еліти зберегали касозьке, візантійське чи хозарське походження. Всупереч імперським мітам про “пусту землю”, куди нібито прийшли слов'яни, Володимировичі застали тут готову й ефективну систему міського самоврядування.

> *Тамань мала стратегічні запаси нафти для "грецького вогню", проте ослаблена Візантія не мала сил тримати там власні гарнізони. Імперія знайшла інше рішення: вбудовувала руських князів-ізгоїв, які втратили право на престоли в Русі, у свою систему влади. Імперія давала їм титули архонтів і наказувала обороняти кордони від кочовиків. При цьому Константинополь сам керував економікою, судами та церквою в регіоні.*

Мстислав Володимирович, який правив там на початку XI століття, використовував місто як базу для накопичення ресурсів, щоб згодом атакувати свого брата Ярослава Мудрого та

відвоювати собі Чернігів. Коли перемога Мстислава під Лиственом у 1024 році розділила Русь по Дніпру, князь негайно переїхав до Чернігова, фактично кинувши Таматарху.

І це не була слабкість Мстислава. Навпаки, це свідчило про його прагматизм: замість триматися за далеку чужу факторію, він обрав розбудову потужного Чернігівського князівства — реального політичного центру. Така поведінка доводить: для Володимировичів Тамань була не своєю землею, а лише тимчасовим ресурсним майданчиком.

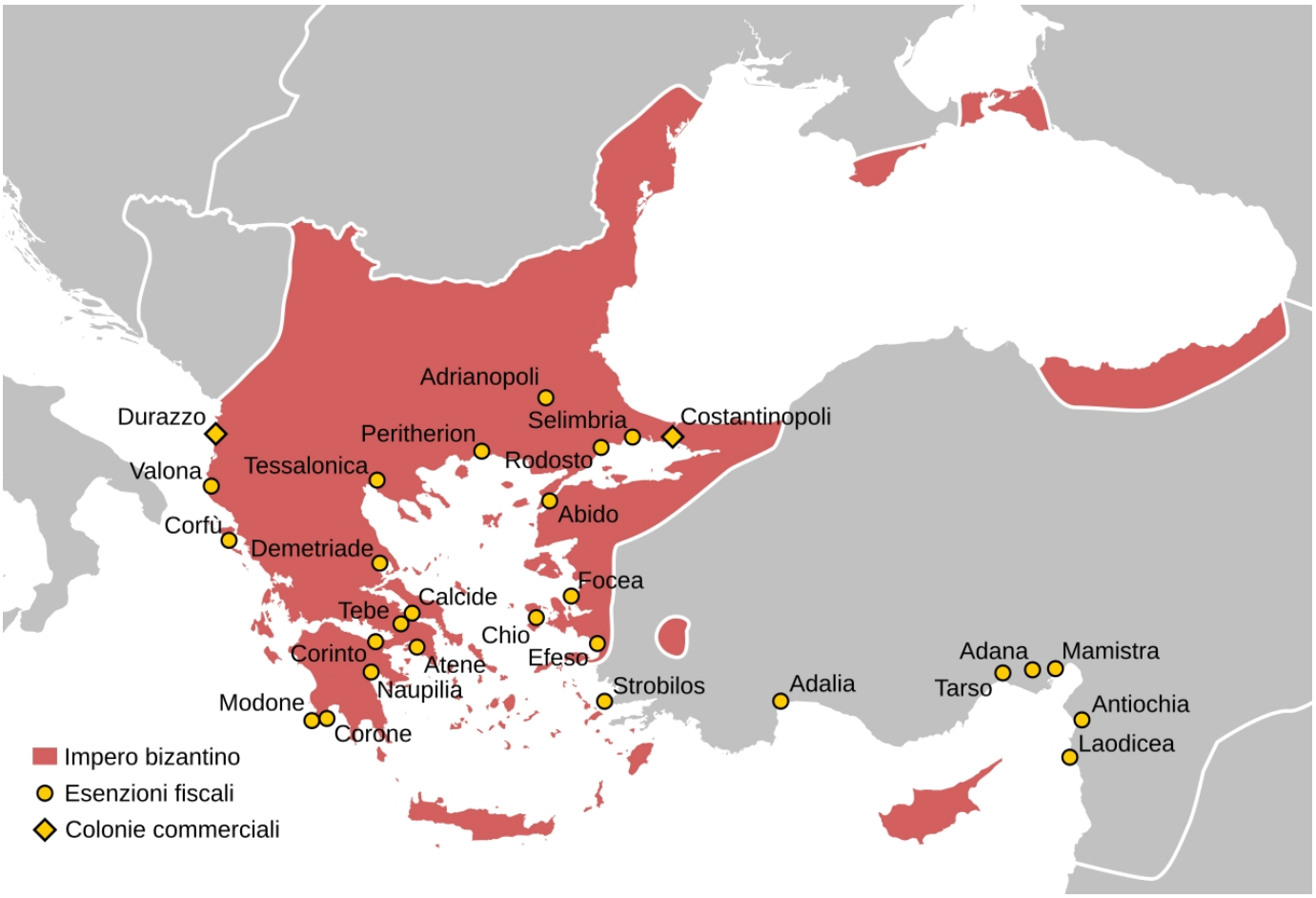

Навіть церква Богородиці, збудована Мстиславом, була зведена візантійськими майстрами за імперськими стандартами. Таматарська єпархія підпорядковувалася безпосередньо Патріарху Константинопольському, що робило регіон частиною середземноморського культурно-правового простору, де церковна служба та закони мали візантійське коріння.

> *У тогочасних візантійських церковних реєстрах Таматарха і Херсон завжди зазначені як візантійські володіння, і джерела не фіксують жодних руських церковних структур.*

Пізніші правителі, такі як Ростислав Володимирович, демонструють ще більшу залежність від зовнішніх гравців. Вдалі походи Ростислава та збір данини з касогів налякали імперію, і в 1066 році його отруїв візантійський намісник Херсона (Херсонеса).

Це вбивство показує, хто був реальним господарем регіону. Візантія допускала присутність руських князів лише доти, доки їхні військові дружини виконували роль буфера проти кочовиків. Будь-які спроби закріпитися на її території імперія жорстко припиняла.

Показовим є приклад Олега Святославича, який у 1083 році прийняв титул “Архонт Хозарії”. Це не руський титул, слово “архонт” прямо вказує на візантійську систему влади. Олег був

васалом візантійського імператора Олексія I Комніна, і його правління в Таматарсі було формою візантійського впливу через довірену особу.

Нумізматичні дані також спростовують імперський міт. Монети Олега Святославича (у хрещенні — Михаїла) повністю копіюють візантійські міліарисії за вагою, металом та зображенням архангела Михаїла, а всі написи на них зроблені середньогрецькою мовою. Це доводить, що Олег діяв як звичайний візантійський намісник, а право карбувати монету йому делегував імператор Олексій I Комнін.

Таматарха для Русі була далекою торговою факторією, орієнтованою на перепродаж рабів та хутра. Якби місто справді було центром окремого руського князівства, за контроль над ним билися б великі князі київські. Натомість воно було прихистком для князів-ізгоїв — тих Володимировичів, які втратили право претендувати на київський чи чернігівський престоли.

Подібний стан речей прямо спростовує міт про “руське державотворення” на Азові. Прибулі князі не формували власного державного апарату. Вони функціонували виключно як найманці в межах візантійського правового поля, чий мандат на владу повністю залежав від Константинополя.

Греки, хозари, касоги — і жодних слов'ян?

Археологія змушує нас чітко розділяти два поняття: коли народ масово переселяється на нові землі, і коли туди просто приходить тимчасовий військовий загін. На відміну від Півночі, яку слов'яни активно колонізували, на Таманському півострові немає жодних слідів того, що вони селилися там масово.

Основу населення Таматархи складали хозари, греки та касоги. Навіть за правління Мстислава руська присутність обмежувалася військовою дружиною та невеликим колом адміністраторів. Місцеве самоврядування у місті не припинялося, і саме ці люди були справжніми господарями землі, незалежно від того, хто збирав данину.

> *Відсутність масових слов'янських поховань періоду X-XI століть є найкращим доказом того, що Таматарха не була частиною етнічної території Русі. Слов'янські маркери (окремі зразки кераміки чи елементи жител) становлять мізерний відсоток, що свідчить про наявність лише обмеженого військово-адміністративного контингенту, а не про масову колонізацію.*

Основна маса знахідок — це візантійська кераміка, хозарські артефакти салтівської культури та юдейські реліквії. Також у Таматарсі майже відсутня слов'янська зрубна архітектура чи типові для Русі планувальні структури. Житла там зводилися з сирцевої цегли та каменю на вапняному розчині. Ця середземноморська традиція абсолютно відірвана від будівництва Подніпров'я чи Півночі.

"Тмутороканське князівство" було лише тимчасовою військовою верхівкою, яка ніяк не змінила життя місцевих громад. Так, присутність єврейських князів у регіоні навіть у пізнішій генуезький період натякає на те, що місцеві хозарські юдейські традиції жили століттями, на відміну від короткочасної присутності руських князів.

Це робить Таматарху спадкоємицею Візантії та Хозарського каганату, а не вотчиною будь-якої зі східнослов'янських націй.

Занепад та зникнення

Кінець руської присутності на Тамані був закономірним: після 1094 року згадки про Тмуторокань у літописах уриваються. Вже за століття у “Слові о полку Ігоревім” місто постає як напівмітічна “земля незнаєма”. Образ “Тмутороканського ідола” (ймовірно, античної статуї або половецької баби) лише підсилює це сприйняття — для руського читача регіон був далеким язичницьким світом.

Якби Таматарха дійсно була органічною частиною Русі, вона б зберігала культурну тяглість.

Проте місто миттєво повернулося до візантійської та половецької сфер впливу. Це доводить, що правління Володимировичів було лише тонкою плівкою на тілі стародавнього поліса, яка розчинилася, щойно князі з військовими дружинами залишили регіон.

Згодом регіон перейшов під контроль Трапезундської імперії, а потім генуезців, які створили тут систему факторій Ґазарії. Увесь цей час Тамань залишалася частиною глобального середземноморського торгового світу, до якого Русь мала лише дотичне відношення через експорт хутра та рабів.

Тмуторокань та містифікації “руського Криму”

Вид з найсхідніших точок Криму створює підступну ілюзію: у сонячний день здається, що Тамань зовсім поруч, а Керченська протока — лише вузька смуга спільного простору. Ця географічна близькість є ключовим інструментом сучасної дезінформації.

Таматарха розташовувалася на Таманському півострові, який територіально є частиною Кубані (сучасний Краснодарський край рф), а не Криму. Між ними лежить протока — у середньовіччі це був серйозний бар'єр, а сама Тамань тоді була групою островів у дельті Кубані.

Спроба прив'язати Крим до Тмуторокані базується нібито на контролі "князівства" над Кєричем на протилежному березі протоки. Проте історичні дані свідчать, що Кєрич залишався візантійським опорним пунктом, як і Херсонес та Готія, що перебували поза будь-яким впливом Володимировичів.

Таматарха була морським портом, орієнтованим на басейн Азовського моря, Кавказ та Дешт-і Кипчак, а не сухопутним плацдармом для експансії в Крим. Перенесення "прав" з Тамані на Крим — це маніпуляція кілометрами відстані через море або ворожий степ.

Тмуторокань не є єдиним мітом росії щодо “споконвічно російського” Криму. Ще однією спробою “прописати” Русь безпосередньо в Криму є постать князя Бравлина та “Житіє Стефана Сурозького”. Його нібито похід на Сугдею (Судак) на зламі VIII-IX століть — хронологічний анахронізм. Ця подія відсутня у грецькому оригіналі “Житія” VIII століття і з’являється лише у слов’янських перекладах через сімсот років.

Тоді ж місцеві назви міст почали переробляти на слов'янський лад (“Корсунь”, “Сурож”, “Корчев”), і ці топонімічні симулякри російська історіографія досі використовує як лінгвістичні докази “своїх територій”.

> *У період, який легенди маркують вигаданими походами Бравлина, Крим жив зовсім іншим життям. У цей час закладалися підвалини майбутнього етногенезу на півострові. Змішування візантійської культури, готів, аланів та степових кочовиків сформувало унікальне обличчя Криму. Саме на цьому ґрунті згодом постали кримські татари, караїми, кримчаки, уруми та румеї.*

Ще однією зручною легендою став епізод із подорожі Костянтина (Кирила) до Хозарії (860-861 рр.), де він зупинився в Херсонесі й нібито знайшов Євангеліє та Псалтир, написані “руськими письменами”. Російська історіографія хапається за цю фразу, аби довести, що руси мали свою писемність у Криму ще до винайдення кирилиці.

Більшість сучасних лінгвістів вважають це помилкою переписувача: замість “руськими” у тексті мало бути “сурськими”, тобто сирійськими. Проте для пропаганди цей анахронізм залишається зручним аргументом на користь вигадки: “ми були тут і читали ще до кирилиці”.

Цю мітотворчість намагаються підкрепити й археологією. Будь-які знахідки у Кєричі ліпної кераміки, яка хоч віддалено нагадує слов’янську (наприклад, лука-райковецької культури), негайно витлумачуються як докази “масового слов’янського заселення” у VIII-IX століттях.

> *У межах цієї концепції свідомо ігнорують, що Крим на той час був плавильним котлом для готів, аланів, греків та тюрків, де подібна кераміка з’являлася внаслідок звичайної торгівлі. Проте археологічні звіти маніпулятивно трактують ці знахідки як "міцний слов'янський субстрат".*

Логічним продовженням цих спекуляцій стали спроби деяких російських істориків (зокрема Рибакова) локалізувати Артанію (центр русів, згаданих арабськими географами аль-Істахрі та Ібн Хаукалем) на Таманському півострові або на сході Криму. Ця штучна концепція мала на меті відірвати походження Русі від Києва й перенести її коріння ближче до Чорного моря, щоб створити ілюзію прадавньої причорноморської ідентичності росії.

Артанія в арабських джерелах є найбільш загадковою з трьох груп русів, і її прив'язування до Тамані — це кабінетна гіпотеза середини XX століття, яка не має жодного підтвердження.

Сучасне насаджування міту

Сучасним підтвердженням штучності всієї цієї схеми є доля пам’ятника Мстиславу Хороброму в Кєричі, який мав стати візуальним маркером “російської історії” півострова. Триметровий монумент створили активісти в російській Анапі у 2014 році, але навіть там місцева адміністрація та кубанські козаки не знайшли йому місця на головній площі міста.

Після перевезення до Кєрича у 2019 році “князь-богатир” так і не став органічною частиною міського ландшафту. Він стоїть без постаменту, на голій землі, офіційно вважаючись не пам’яткою історії, а лише арт-об’єктом. Вандалізм щодо хреста та байдужість містян, які часто навіть не знають чия це скульптура, наочно ілюструють прірву між ідеологічними замовленнями та реальною ідентичністю регіону.

> *Псевдосередньовічна “руська” естетика виглядає чужорідно на тлі руїн античного Пантікапея та забудови сучасного міста. Це штучне маркування простору найкраще доводить: вигадана історія добре почувається в телеетері та підручниках, але моментально розбивається об реальний культурний код Кєрича.*

Паралельно з Тмутороканським мітом розбудовується наратив про Херсонес як “Корсунь, колиску російського православ’я”. У 2014 році путін навіть порівняв Крим із Храмовою горою в Єрусалимі для росіян. Насправді Володимир Великий (навіть якщо й прийняв хрещення в Херсонесі, щодо чого є сумніви) хрестився у візантійському місті. Це був акт входження Русі у візантійський культурний простір.

Російський ракурс вивертає цю логіку навиворіт: сам факт подорожі князя до Херсонеса сьогодні намагаються використати як привід для територіальних претензій.

Висновки

Усе “Тмутороканське князівство” з підручників — це кабінетна вигадка. Таматарха була візантійсько-хозарським містом, яке тимчасово перебувало під військовим управлінням окремих представників династії Володимировичів. Їхня влада спиралася на імперські титули Візантії, а не на суверенітет Києва. У демографічному складі домінували греки, хозари та касоги, культурна ідентичність міста залишалася візантійською та хозарською, що підтверджують архітектура, монети та археологічні знахідки.

Автори підручників та популярних статей досі побоюються: якщо ми визнаємо Таматарху візантійським містом, то це нібито "збіднить" середньовічну історію України. Але це звичайний страх відмовитися від старих шаблонів, а не проблема справжньої науки.

Сучасній Україні не потрібно домальовувати вигадані середньовічні кордони на історичних мапах, щоб обґрунтувати свою тотожність чи право на власні кордони сьогодні. Справжня суб'єктність України — це не претензія на кожен камінь, де сидів Володимирович, а здатність визнати складну, багатошарову історію регіону без спроб зафарбувати її єдиним кольором.

Правління Володимировичів на Тамані не було “першим руським кроком у Крим”, а залишалося лише короткою миттю в історії Таматархи та всього світу Приазов’я. Для Русі цей регіон залишався далекою факторією, присутність у якій обмежувалася торгівлею та військовим гарнізоном, без жодної зміни етнічного чи культурного обличчя краю.

***

Дякую за увагу! Долучайтесь до моїх каналів у Telegram, WhatsApp та на інших платформах, а підтримати мою роботу ви можете через Donatello або PayPal.

Алани в Криму

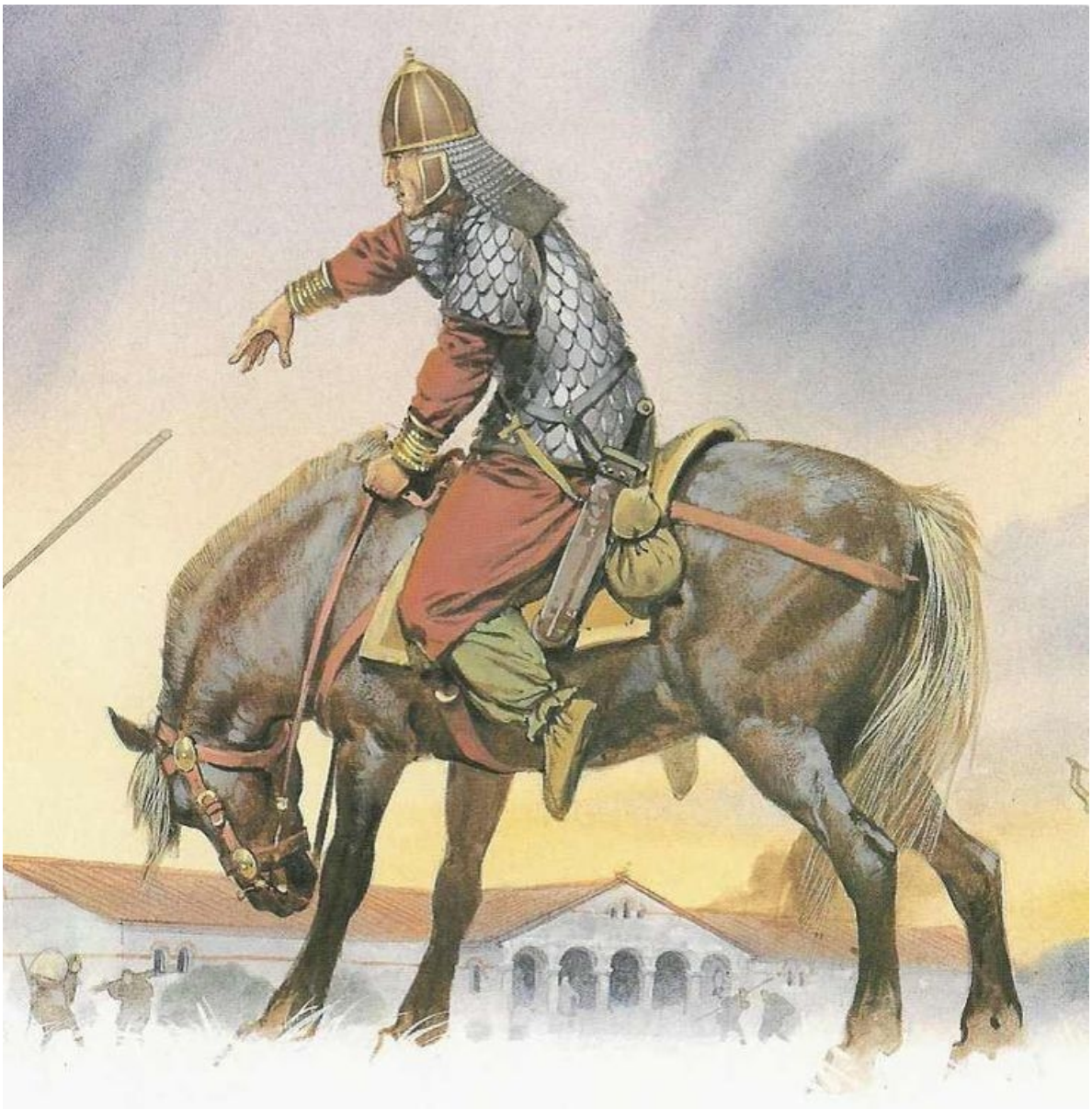

Алани вважаються нащадками іраномовних кочових племен. Ця назва охоплює не монолітну етнічну групу, а скоріше конфедерацію племен з різноманітним генетичним походженням. Аланська ідентичність, ймовірно, була більше культурною, лінгвістичною (іраномовною) або політичною (панівна племінна конфедерація), ніж суто генетичною.

Прибуття аланів до Криму не було одноразовою подією, це був багатоетапний процес. Алани, що прибули в Приазов'я між 45-65 роками нашої ери, згодом з'явилися на півострові як союзники готських племен (остготів та герулів).

Ці готсько-аланські союзи здійснювали походи на римські володіння в басейнах Чорного та Егейського морів у 255-275 роках нашої ери. До кінця III століття алани та готи почали заселяти передгір'я Кримських гір, причому значне збільшення аланських поселенців відбулося у IV столітті нашої ери.

Близько 375 року більша частина аланів зі степів відійшла з гунами до центральної Європи, й у Криму алани разом з готами залишилися переважно в гірських районах.

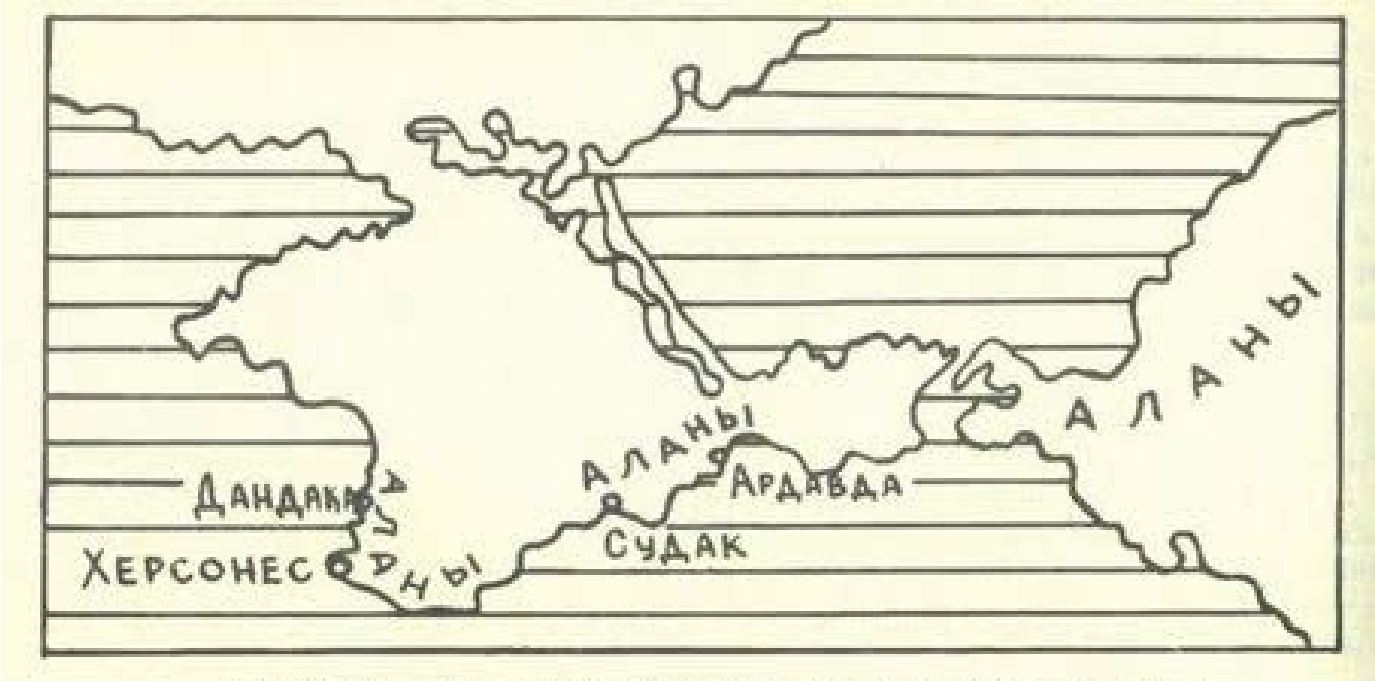

Наступна хвиля аланського переселення на півострів відбулася у другій половині VII століття, коли носії Салтово-Маяцької культури, булгари та алани, переселилися до Криму з Приазов'я та Північного Кавказу. До середини VIII століття нашої ери вони заселили Керченський півострів, південно-східне узбережжя, а також частину гірського Криму.

Після свого приходу в Крим, алани разом з готами асимілювали пізньоскитські (тавроскитські) та сарматські популяції в передгір'ях. Цьому сприяла їхня етнічна близькість, оскільки алани, сармати та скити (скіфи) були іраномовними.

Проте алани не тільки асимілювали попередні популяції, але й самі були асимільовані пізнішими панівними групами, зрештою зникнувши як окрема політична одиниця до XV століття. Вони поступово асимілювалися з готами, греками та з тюркомовними групами, зокрема з кипчаками, які склали основу кримськотатарського етносу. Ця асиміляція сприяла формуванню певних культурних та антропологічних особливостей кримських татар, особливо серед гірського субетносу.

Венеціанський купець Йосафат Барбаро, який жив у XV столітті, описуючи регіони Криму, локалізував поруч із Кримською Готією Кримську Аланію. Він писав: “Першими в цьому місці були алани, потім прийшли готи; вони завоювали ці країни і змішали своє ім’я з іменем аланів. Таким чином, через змішання одного племені з іншим, вони і називають себе готаланами”.

Протягом XV-XVIII століть алани і готи, а також інші християни грецької віри, як грецького, так і тюркського походження, об’єдналися в єдиний макроетнос, відомий як “тати”. Це підтверджує і німецький географ Бюшінґ, який писав, що “рештки готів і аланів, імовірно, сплавилися разом з греками в один народ”.

Тати були різнорідною групою осілого населення, які розмовляли різними мовами (у XVIII столітті переважно кримськотатарською, урумською та румейською) і зберегло елементи християнської культури. Врешті-решт тати стали одним з етнічних компонентів, що увійшов до складу кримськотатарського народу та урумів і румеїв (надазовських греків).

Частина аланів, яких тюркські народи називали асами, також взяла участь в етногенезі степових кримських татар, додавши ще один елемент до їхнього складного етногенезу. Цілком можливо, що це була окрема група аланів, яка прибула в Крим пізніше.

Так, у 1253 році мандрівник Гійом де Рубрук зустрів аланів, яких називали “аас”, неподалік від Ору (Перекопу). Проте після цього свідчення в письмових джерелах немає згадок про асів на півночі Криму.

Проте, у кримських степах є цілий ряд топонімів, пов’язаних з асами-аланами: Ас, Кучук-Ас (після перейменувань 1940-х Кремневе, зараз не існує), Буюк-Ас (Ласточкине, зараз не існує), Темєш-Ас (Солоне, зараз не існує), Табулди-Ас (Медведеве), Терєкли-Ас (Озерівка), Ас-Джаракчи (Рисакове), Ас-Найман (Томашівка) тощо.

Примітно, що рід ас досі існує у ногайців, які кочували в причорноморських степах до кінця XVIII століття.

Алани, як динамічна та впливова іраномовна група, відіграли важливу роль в історії Криму, їхня присутність охоплювала період від III століття до XV століття. Поступово алани асимілювалися з іншими народами півострова — готами, греками та тюркомовними кипчаками, що призвело до зникнення їх як окремої політичної одиниці.

Цей процес етнічної інтеграції сприяв формуванню групи осілого населення, відомої як тати, яка стала одним із ключових компонентів кримськотатарського народу, особливо його гірського субетносу. Таким чином, алани є важливим складником складного та багатокомпонентного етногенезу кримських татар.

***

Дякую за увагу! Долучайтесь до мого каналу у тґ або у вотсапі, а підтримати мене копійчиною ви можете на donatello.

Князівство Феодоро: боротьба за помор’я

У середньовічному Криму, де схрещувалися ключові торгові шляхи Заходу та Сходу, Чорне море було не просто водною артерією, а й полем битви за вплив і багатство. На його берегах розгорнулася складна політична та військова боротьба, в якій взяли участь місцеві державні утворення, могутні торгові республіки та амбітні імперії.

У центрі цього протистояння знаходилися Римська (Візантійська) імперія, Генуезька та Візантійські республіки, а після й Османська імперія. Їхня історія є яскравим прикладом того, як морська могутність визначала долю півострова.

Але морські інтереси були й у кримських держав, які традиційно сприймаються як виключно “сухопутні”. Так, перший кримський хан Хаджі I Ґерай усвідомлював стратегічну важливість моря, про що я писав у статті про флот Кримського ханату. У князівства Феодоро також була своя власна історія боротьби за вихід до моря.

Князівство Феодоро в контексті Чорноморського регіону

Князівство Феодоро, також відоме як Готія або Князівство Мангуп, було невеликою християнською феодальною державою, розташованою у південно-західній, гірській, частині Криму. Князівство утворилася на початку XIV століття з тієї частини колишньої візантійської феми Херсон в Криму, яка не стала колонією Генуї.

Населення князівства було етнічно неоднорідним, включаючи готів, алан, греків, тюркські народи, зокрема кипчаків, а його офіційною мовою була грецька. Столицею князівства було місто Дорос, яке також іноді називали Феодоро, а нині відоме як Мангуп.

Крим у XIV-XV століттях відігравав роль ключового геополітичного та комерційного центру,

слугуючи мостом для торгівельних шляхів, що з'єднували Середземномор'я, Європу та Азію. Саме Чорне море було життєво важливою артерією для торгівлі, що робило контроль над його портами та прибережними регіонами джерелом інтенсивної конкуренції та конфліктів між регіональними державами.

Існування та боротьба Феодоро були глибоко переплетені з цією ширшою динамікою влади в Чорноморському регіоні. Князівство підтримувало мирні відносини з Улусом Джучі (Золотою Ордою), а після з Кримським ханатом на півночі, сплачуючи щорічну данину як васал, але постійно конфліктувало з генуезькими володіннями на сході та півдні.

Ключова морська інфраструктура Феодоро

Економіка князівства значною мірою залежала від доступу до Чорноморського узбережжя для торгівлі. Цей доступ був вирішальним як для імпорту необхідних товарів, так і для експорту місцевої продукції, тим самим пов'язуючи князівство з ширшими середземноморськими, європейськими та азійськими торгівельними мережами. Без прямих морських зв'язків його економічна автономія була б серйозно обмежена.

Феодоро спочатку контролювало вузьку смугу Південного берега Криму, тоді відому як Параталасія (грецькою παραθαλασσίας, “Узбережжя”, “Помор’я”), що простягалася від Ямболі (сучасна Балаклава) на заході до Алустона (Алушта) на сході.

Однак ця життєво важлива територія незабаром потрапила під генуезький контроль. Починаючи з 1345 року генуезці захоплюють феодоритські укріплення Алустон, Горзовіти (Гурзуф) і важливу торгівельну фортецю Ямболі, яка мала зручну бухту, перейменувавши її в Чембало.

У 1387 році ця територія стала відомою як Капітанство Готії у складі Генуезької Ґазарії. Ця втрата суттєво вплинула на прямий доступ Феодоро до встановлених торгівельних шляхів та портів.

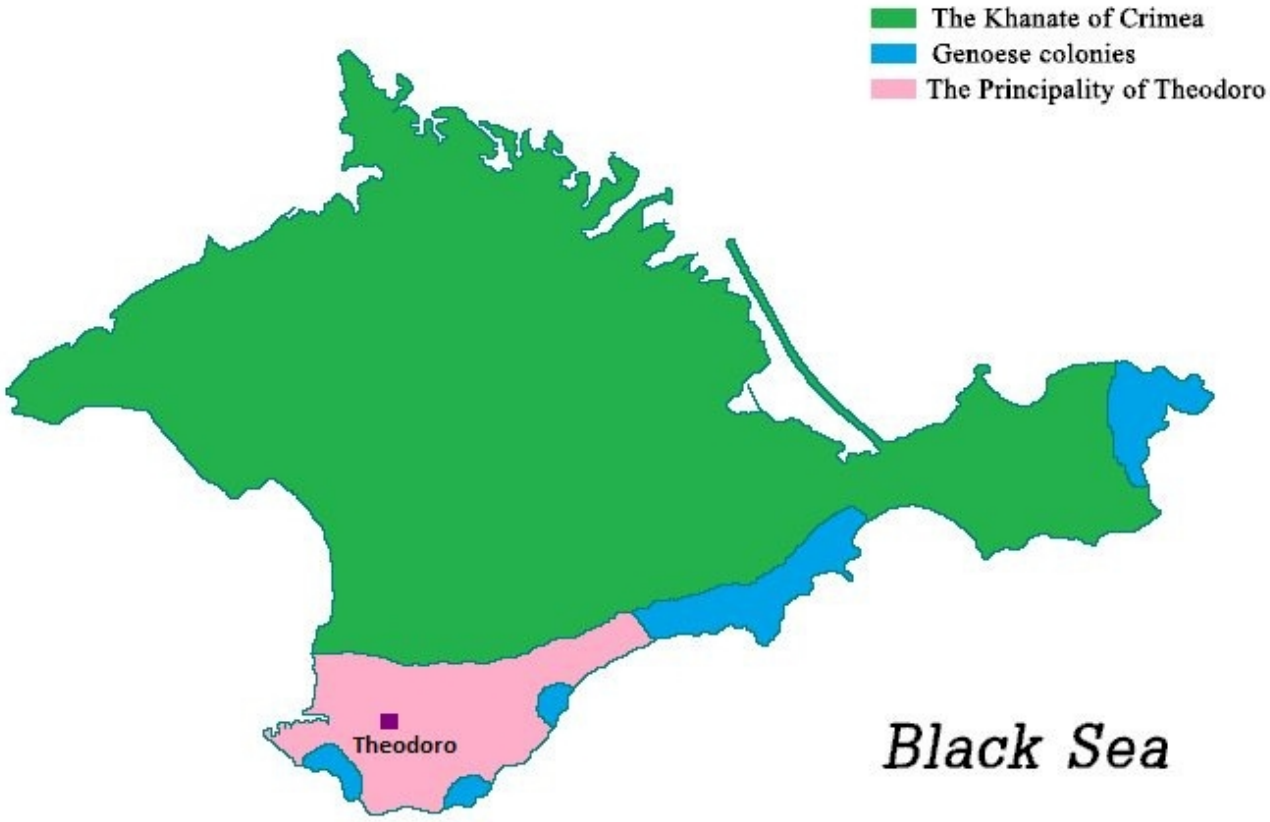

Lordship of the city of Theodoro and the Maritime Region (1461-1475 CE)

У 1411 році правителем Феодоро став Олексій I, який відкрито висунув претензії на втрачені території. Так, він включив до свого титулу Параталасію (грецькою αυθέντης πόλεως Θεοδωρο□ κα□ παραθαλασσίας, “Князівство міста Феодоро та Помор’я”). Під цим терміном розумілося саме Південне узбережжя Криму, тож включивши його до свого титулу, Олексій висував претензії на генуезьку Готію.

Це фундаментально підкреслювало критичну важливість доступу до узбережжя та морського контролю для ідентичності, суверенітету та політичної легітимності князівства. Ця формальна заява підкреслює прагнення Феодоро до морського доступу та його стратегічну необхідність, навіть коли такий доступ був оскаржуваним або обмеженим.

Втрата південного берега змусила феодоритів шукати альтернативний морський доступ. Їхні постійні спроби повернути помор'я, зокрема фортецю та порт Чембало (Балаклава), підкреслюють критичну важливість цих торгівельних вузлів для їхнього економічного добробуту. Постійні конфлікти з генуезцями за ці прибережні території були визначальною рисою зовнішньої політики Феодоро.

Після втрати доступу до південного узбережжя генуезцям, феодорити побудували новий порт під назвою Авліта в гирлі річки Чоргуна (Чорна). Цей новий порт був укріплений стратегічно важливою фортецею Каламіта (Інкерман). Авлвта стала основним, якщо не єдиним, прямим і безпечним доступом Феодоро до Чорного моря. Важливість цього порту додатково підкреслюється реконструкцією фортеці князем Олексієм у 1427 році спеціально для захисту цих життєво важливих торгівельних шляхів.

Фортеця мала разючі оборонні можливості, зі стінами товщиною від 1,2 до 4 метрів та вежами заввишки 12 метрів. Її дизайн був чітко спрямований на захист торгівельних шляхів, що з'єднували степи Криму з Середземним морем.

Хоча роль Авліти як укріпленого порту передбачала можливість технічного обслуговування суден і, можливо, будівництва менших суден, у нас немає джерел щодо широкомасштабних суднобудівних можливостей або великої морської інфраструктури, крім її оборонних укріплень. Це вказує на те, що хоча порт був вирішальним для торгівлі та оборони, він не був великим центром військово-морського будівництва.

Значні інвестиції в укріплення Каламіти як основного порту, явно призначеного для захисту торгівельних шляхів, свідчать про переважно оборонну морську стратегію Феодоро. Розподіл ресурсів був зосереджений на забезпеченні наявного доступу та торгівлі, а не на проєктуванні наступальної військово-морської потужності.

На відміну від великих морських республік, таких як Генуя або Венеція, які значно інвестували у великі, наступальні флоти для контролю над величезними торгівельними мережами та проєктування влади, морські зусилля Феодоро були переважно реактивними та оборонними. Їхні інвестиції в Каламіту були прямою відповіддю на втрату прибережних територій та засобом захисту їхнього обмеженого морського доступу.

Це свідчить про те, що будь-який флот, яким володіло Феодоро, ймовірно, був невеликим, складався з суден, призначених переважно для берегової оборони, боротьби з піратством або підтримки сухопутних операцій навколо його порту, а не для участі у відкритих морських битвах проти грізних держав. Відсутність детальних суднобудівних можливостей далі вказує на те, що Феодоро, ймовірно, набувало або адаптувало судна, а не мало потужності для широкомасштабного військово-морського будівництва.

Морські стосунки та конфлікти з регіональними державами

Князівство Феодоро було втягнуте у постійні конфлікти з генуезькою Ґазарією на півдні. Цей тривалий конфлікт виник через конкуренцію за доступ до вирішальних чорноморських узбереж та прибуткової торгівлі, що проходила через кримські гавані. Генуя, домінуюча комерційна держава, заснувала численні колонії по всьому Середземномор'ю та Чорному морю, включаючи південний Крим з 1266 по 1475 рік.

Суперництво переросло у відкриту війну, з задокументованими конфліктами у 1422-1423 та 1433-1441 роках. Під час цих воєн Феодоро намагалося повернути життєво важливі південні прибережні території, зокрема фортецю та порт Чембало (Балаклава), з-під генуезького контролю.

У значному стратегічному кроці Феодоро об'єдналося з Венецією проти Генуї у 1432 році. Цей союз був явно сформований через обіцянку Венеції надати князівству доступ до моря, що підкреслює наполегливу та відчайдушну мету Феодоро забезпечити власні морські торгівельні шляхи. Генуезці, своєю чергою, намагалися захопити Авліту, що підкреслювало критичний характер цього порту в тривалій боротьбі за морський контроль.

Пряме військове зіткнення за Каламіту відбулося, коли кримський хан Хаджі I Гірей, союзник Феодоро, успішно вигнав генуезців з фортеці. Це демонструє відчутну перемогу Феодоро та його союзників у забезпеченні морської інфраструктури. Напруженість залишалася високою; князь Феодоро Ісаак подав офіційну скаргу генуезцям у 1474 році, висловлюючи побоювання щодо війни з Каффою, безпосередньо перед остаточним османським вторгненням.

Хоча Феодоро було глибоко залучене в конфлікти за морський доступ з Генуєю, наявні джерела послідовно вказують на відсутність задокументованих конкретних морських битв за участю власного флоту Феодоро. Це вказує на те, що морські конфлікти Феодоро в основному характеризувалися облогами з суші та контролем над укріпленими портами, або ж використанням морської потужності своїх союзників, а не прямими бойовими діями

флотів.

Морські сили, якщо вони були присутні, ймовірно, відігравали допоміжну роль (наприклад, транспорт, берегова оборона, обмежене бомбардування). Союз Феодоро з Венецією у 1432 році, спеціально для доступу до моря, та з Кримським ханством для вигнання генуезців з Каламіти, переконливо свідчить про те, що Феодоро використовувало морські чи військові можливості більш потужних союзників для досягнення своїх морських цілей, замість того, щоб безпосередньо кидати виклик генуезькій морській перевазі власним флотом. Це вказує на прагматичний та обмежений ресурсами підхід до їхньої морської стратегії.

Османська загроза та падіння Феодоро

Після знаменного завоювання Константинополя у 1453 році, султан Мехмед II розпочав стратегічну кампанію з консолідації османського контролю над усім Чорноморським узбережжям. Крим, з його життєво важливим розташуванням уздовж ключових торгівельних шляхів, представляв бажану здобич, значною мірою контрольовану генуезцями. Метою Османської імперії було встановлення повної гегемонії над Чорним морем.

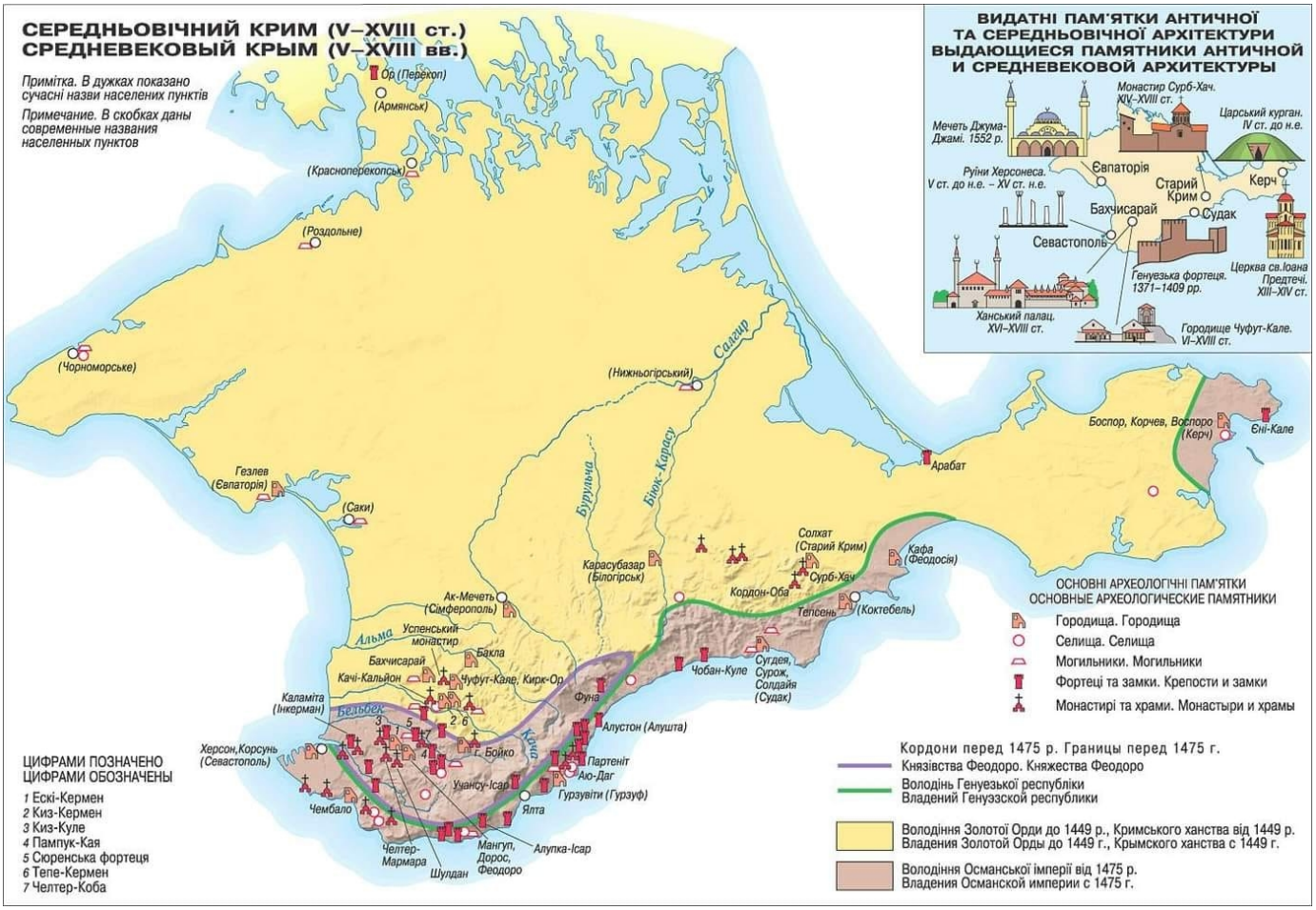

Вирішальна роль османського флоту у остаточному завоюванні Феодоро у 1475 році була невіддільною частиною більшої, всеосяжної османської кампанії, організованої Гедіком Ахмедом-пашою, яка значною мірою покладалася на переважну морську силу. 20 травня 1475 року османський флот під командуванням Гедіка Ахмеда-паші відплив з Константинополя до Криму. Цей флот, що складався приблизно з 200 кораблів разом із

транспортними суднами, висадився на Кримському півострові на початку червня. Ця експедиція стала другою великою заморською військовою операцією османського флоту, демонструючи його зростальні можливості в відкритому морі.

Основною метою османів була генуезька фортеця Кафа (Кєфє, Феодосія), яку вони облягали як з моря, так і з суші, що призвело до її капітуляції 9 червня після всього лише п'ятиденної облоги. Після падіння Каффи османський флот швидко розширив свої завоювання, захопивши інші стратегічні фортеці, такі як Судак, Чембало та Воспоро (Керч) тим самим систематично руйнуючи генуезьке панування в Криму.

Облога столиці Феодоро розпочалася у вересні 1475 року. Місто витримало п'ять великих штурмів, але, що важливо, його постачання продовольством було заблоковано, що призвело до голоду перед його остаточною здачею у грудні 1475 року.

Кримська експедиція 1475 року закріпила османську гегемонію над південним Кримом та забезпечила їхній абсолютний контроль над ключовими північночорноморськими торгівельними шляхами, ознаменувавши остаточний кінець як Феодоро, так і генуезького впливу в регіоні.

Висновки

Князівство Феодоро протягом усього свого існування підтримувало глибокі та часто спростовуванні відносини з морем. Сама його ідентичність, закріплена в титулі князя "Князь міста Феодоро та Помор'я", підкреслювала життєво важливе значення доступу до узбережжя для його економічного виживання та політичної легітимності.

Морська історія князівства переважно визначалася його невпинною боротьбою за підтримку та захист своїх торгівельних шляхів та ключового порту Авліта проти грізної комерційної та військової присутності генуезців у Криму. Хоча Феодоро активно прагнуло морського доступу та брало участь у конфліктах за контроль над узбережжям, наявні докази не свідчать про існування значного військово-морського флоту, здатного кинути виклик великим морським державам.

Внутрішні географічні обмеження Феодоро та його нездатність створити значну незалежну військово-морську силу залишили його постійно вразливим до вищих морських держав. Його стратегічна залежність від союзів (наприклад, з Венецією у 1432 році, або з Кримським ханством проти Генуї) для військово-морського впливу підкреслює його фундаментальні стратегічні обмеження на Чорноморському театрі.

Зрештою, доля князівства була вирішена переважною морською міццю Османської імперії у 1475 році, яка систематично ліквідувала весь незалежний та генуезький контроль над чорноморськими торгівельними шляхами.

Історія Феодоро слугує переконливим прикладом сухопутної держави в морсько-домінованому регіоні. Вона яскраво демонструє, наскільки вирішальним був контроль над доступом до узбережжя та торгівлею для виживання та автономії держав у середньовічному Чорному морі. Остаточне падіння князівства ілюструє, як морська перевага могла рішуче диктувати геополітичний ландшафт, навіть для держав, відомих насамперед своїми грізними сухопутними укріпленнями.

***

Дякую за увагу! Долучайтесь до мого каналу у тґ або у вотсапі, а підтримати мене копійчиною ви можете на donatello.